

V. MAŽIULIS

PRŪSŲ ETIMOLOGIJOS

1. dongo E

dongo „refe“ (Reifen) – ‘lankas’ E 403 nom. sg. fem. = **dōngō*, t. y. **dāngā* < **dañgā* (dėl diftongo raidos žr. Mažiulis, Prūsų kalbos paminklai, 46). Originalo žodis *refe* (E 403) yra, matyt, v. v. ž. lytis vietoj *reife* (= v. v. a. *reif* ‘lankas, apskritimas, ratas, Reifen, Reif’), – dėl šaknies vokalizmo plg., pvz., *schede* (E 425 = pr. *sarxtes*) – v. v. ž. lytį vietoj *scheide* (= v. v. a. *scheide* Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1959, 180). Kad šis pr. *dongo* E bus reiškęs greičiausiai ‘(statinės) lanką’, o ne ‘padėklą, pastovą’ (visų priimtas tradicinis spėjimas!), žr. toliau. Pr. **dañgā* ‘lankas, Reifen’ yra galūnės *-ā vedinys (apofoninis) iš balt. **deng-* ‘lenkti, krümmer’ (dėl jo reikšmės plg. Trautmann, Baltisch-Slavisches Wörterbuch, 44 s. v. *dāngā*) > lie. *deñg-ti* ‘decken’ (< ‘apgauti, -supti, -lenkti’ < ‘lenkti, krümmer’, plg. Būga, RR II 304). Pr. **dañgā* ‘lankas’ (< pr. **deng-* ‘lenkti’) dėl darybos plg. su la. (kurš.) *dañga* ‘kampas, lankas’ (< kurš. **deng-* ‘lenkti’), *dandzis* ‘die aus einem Stück bestehende Radfelge’ (< kurš. *deng-* ‘lenkti’), sl. *doga* ‘lenktas daiktas, lankas; vaivorykštė’, rus. *dyga* ‘lankas; vaivorykštė’ ir kt. (< sl. *deng-* ‘lenkti’), lie. *danga* ‘apdangalas’ (< lie. *deng-* ‘dengti’, balt. ‘lenkti’) ir pan.; dėl balt. -sl. *deng-* ‘lenkti, krümmer’ plg. dar pr. *dangus* ir pan. Čia galima patikslinti: pr. *dongo* (E 403) reiškė, matyt, ‘statinės lanką, Faßreifen’ – jis priklauso žodžių grupei ‘smuklė’ (E 382–E 403), kurioje yra ne tik ‘statinė’ E 397, bet ir ‘(statinės) kaištis’ E 398 bei ‘volė’ E 399. Taigi laikyti pr. *dongo* skoliniu (žr. Trautmann, Die altpreußischen Sprachdenkm., 322, Milewski, S10cc., XVIII 32) nėra pamato. Remiantis tuo, kas pasakyta, nesinorėtų pritarti visų priimtai tradicinei hipotezei, pagal kurią spėjama, kad vok. *refe* E 403 (vadinasi ir pr. *dongo* E 403) reiškęs kažkokį ‘padėklą, pastovą’: ‘wahrscheinlich ein in der Küche befindliches Gestell zum Aufstellen der Gläser, Teller u. dergl., ein Gläser- oder Tellerbrett’ (Nesselmann, Thesaurus linguae Pruss., 31), ‘wahrscheinlich Gestell für Schenkgeräte, Gläser- oder Tellerbrett’ (Frischbier, Preußisches Wörterbuch, II 219), ‘wohl Gestell für Trinkgeschirre, Gläserbrett’ (Trautmann, op. cit., 322), ‘Gestell für Trinkgeschirre?’ (Endzelīns, Senprūšu valoda, 162); Trautmannas (1. c.) šiam reikalui net pateikia v. v. ž. *ref* ‘Gestell zum Tragen von Lasten auf dem Rücken’ (čia paminėčiau dar ir v. v. a. *rēf* ‘Stabgestell zum Tragen auf dem Rücken’ Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 1959, 165, taip pat n. v. a. *Reff* ‘Gestell aus Stäben oder Bretern’ Paul, Deutsches Wörterbuch, 472), žr. ir Торогов, Прусский язык, I 361. Šitokio spėjimo (*refe* E 403 neva reiškęs kažkokį ‘padėklą’) pagrindinis ramstis iš tikrųjų yra tas, kad *refe* E 403 eina po *glas* ‘stiklas’ E 401 ir *becher* ‘taurė’ E 402 (žr. Frischbier 1. c., Trautmann 1. c., Trautmann 1. c., ir kt.); betgi čia užmirštama, kad E žodynėlyje yra ne vienas atve-

jis, kai trūksta griežtesnės žodžių išdėstymo eilės pagal jų reikšmių asociacinius ryšius. Jeigu jau ir suponuotume tą abejotiną dalyką – vok. *refe* (E 403) reikšmę '(indų) padėklas, pastovas', (ar pan.), tai E autoriaus (vokiečio) informantas – prūsas, matyt, būtų visai nežinojęs tokio vok. žodžio bei pačios realijos, o iš to geriausiu atveju štai kas būtų galėję atsitikti: E autoriaus informantas (prūsas), nežinodamas žodžio vok. *refe* [t. y. jo reikšme '(indų) padėklas, pastovas'!], pastarąjį iš klausos būtų galėjęs identifikuoti su jam (informantui) žinomu vok. *reife* 'Reifen, lankas' (= pr. *dongo*).

2. *dmskins* E

dmskins 'orsmalcz (Ohrenschmalz) – ausies nešvarumai' E 84. Be abejo, klaidingai parašytas žodis. Iš keleto galimų taisymų paprasčiausias (taigi ir patikimiausias) atrodo šitoks : *dmskins* taisytinas į **druskins* (Bezenberger BB, XXIX 247 t., Trautmann, Die altpr. Sprachdenk., 322, plg. Endzelīns, Senprūšu valoda, 161 t., Pokorny, Idg. etym. Wörterbuch, I 275), čia ieškant šaknies pr. **drus-*, kuri arba taisytina į **trus-* (pr. raštuose vietoj dusliosios priebalsės parašoma neretai ir skardžioji!), arba, greičiau, laikytina tarminiu šaknies pr. **trus-* variantu (plg., pvz., lie. *klišti* || *glišti*, *kriaūnos* || *griaūnos*, *krytis* || *grytis* ir kt., dėl to žr. Būga RR, I 448). Šita pr. **trus-* (resp. **trus-* / **drus-*) sietina su la. *trus-t* 'pūti, trešti', *trus-ēt* 't. p.' *trus-ls* 'trapus, aptriušęs, supuvęs', *traus-ls* 't. p.', lie. *trauš-ūs* 'trapus', s. rus. *мпух-ѳ* 'sutrešęs' (atitikmenys už balt.-sl. arealo nėra aiškūs; žr. Фасмер, Этим. словарь русск. я., IV, 111). Vadinasi, pr. **trus-* (resp. **trus-* / **drus-*), kurią galima laikyti verbalia šaknimi, reiškė maždaug 'trešti, pūti'. Tačiau kyla tam tikrų neaiškumų dėl pr. **truskins* (resp. **druskins*) priesagos bei kamiengalio. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šis pr. žodis (acc. pl.) yra priesagos **-kīa-* (*īo*-kamienis) vedinys iš minėtos pr. **trus-* (resp. **drus-*) 'trešti, pūti', plg. lie. *sūs-kis* 'niežas; nususėlis' (: *sūs-ti*), *trup-kis* 'smulkmena' (: *trup-ėti*) ir kt. (Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, 124). Tačiau, man rodos, yra pamato manyti, kad *īo*-kamenė acc. pl. **-ins* (greta **-'ans* < **-īans*) buvo galimà tik katekizmo epochos prūsų šnektoms, o Elbingo žodynėlio epochos prūsų šnektos turėjo tik (*īo*-kamenę) **-'ans* (< **-īans*). Taigi pastarosiose šnektose turėjo būti ne **truskins*, o **truskans* (< **truskīans*), bet tuomet būtų ne *dmskins* (E 84), o **dmskians* [o gal **dmskians* pagal (*aus*)-*ins* E 83 perdirbtas į *dmskins*?] ar pan. Dėl visa to patikimiau spėti, kad pr. *dmskins* = **truskins* (resp. **druskins*, acc. pl.) atsirado iš *i*-kamienio – iš **trustins* (resp. **drustins*, acc. pl.), laikytino *-ti-* priesagos vediniu iš minėtos pr. **trus-* (žr. aukščiau); dėl pr. **t'* (+ priešakinis balsis) > **k* atvejų žr. Mažiulis, „Baltistica“ XI(1), 84 (be to, prie pr. **trusti-* > **truski-* galėjo prisidėti ir disimiliaciniai faktoriai). Šitas pr. **trusti-* (subst.) etimologiškai santykioja su la. *trus-t* 'pūti, trešti' (= pr. **trus-t. p.*) < **trusti* (inf. [iš **-ti-* priesagos subst. abstract., neutr.!!]), kaip lie. *gaištis* 'gaišimas' (subst.) su *gaišti* (inf.), *mirtis* 'mirimas' (subst.) su *miř-ti* (inf.), *sutaritis* 'sutarimas' (subst.) su *sutárti* (inf.) ir t. t. (žr. Skardžius, op. cit., 326 tt). Iš pr. **trus-ti-* 'puvimas' nesunkiai galėjo atsirasti konkretnė reikšmė 'puvėšiai' (dėl *-ti-* priesagos darinių reikšmės konkretėjimo žr. Skardžius l. c.), kurią rodo ir tas, kad pr. **trustins* (→ *dmskins*) yra (acc.) pl. (!). Vadinasi, pr. *dmskins* = **trustins* (acc. pl.) reiškė 'puvėšius' (sc. 'ausies puvėšius'), plg. tą, kad lietuvių tarmių senosios kartos atstovas į klausimą, kaip jis vadinąs čia nagrinėjamąjį dalyką (t. y. 'Ohrenschmalz'),

atsako, kad tai esą: (sc. ausų) *puvėsiai*; *trašos*; *mėšlas*; *purvai*; *kuř žvirblių tupėta* (sc. 'jų priteršta vieta'); ir pan. [visi šie pavyzdžiai – iš vieno asmens (mano tėvo – Petro Mažiulio) Dusetos]. Matyt, ir prūsai neturėjo atskiro termino reikšti sąvoką 'Ohrenschmalz': į tam tikrą E autoriaus klausimą prūsas atsakė paprasčiausiu bendriniu žodžiu: **truskins* (resp. **druskins*) 'puvėsiai' (acc. pl.). Apie kitokius spėjimus dėl pr. *dmskins* etimologijos žr. Trautmann l. c., Endzelīns l. c. (ir liter.), Toporov, Прусский язык, I 352 tt.

3. *drastus* E

drastus 'wanst (Wanst) – storas pilvas' E 130 nom. sg. Vok. *wanst* (E 130) reikšmė 'pilvas' bus buvusi ne neutrali, o ekspresyvi, t. y. jis reiškė 'storą (riebug) pilvą' (plg. Paul, Deutsches Wörterbuch, 723). Panašią reikšmę bus turėjęs (arba bent jau E žodynėlyje panašia reikšme vertėjo-prūsos buvo pavartotas) ir pr. *drastus* (E 130), t. y. jis reiškė 'storą pilvą' = 'pilvą, kaip tam tikrą pasipūtusį dalyką'. Kad šitaip yra buvę, t. y. kad pr. *drastus* turėjo ekspresyvią reikšmę, rodo pr. *weders* 'pilvas' E 122 resp. 'skrandis' E 132 – ne ekspresyvios, o neutralios reikšmės žodis. Primintina, kad balt. *uēdera-* (> pr. *weders* ir kt.) bus turėjęs tokią reikšmę, t. y. tokias sememas: I. 'pilvas, Bauch' (gyvulio, žuvies, paukščio, žmogaus), II. 'skrandis, Magen' (gyvulio, žmogaus), III. 'skilvys, Vogelmen' (paukščio 'skrandis' gerokai skiriasi nuo gyvulio ar žmogaus skrandžio) [bet apie tai plačiau reikės atskirai pakalbėti]. Žodžio balt. **uēdera-* reikšmė vėliau baltų tarmėse siaurėjo – atitinkamoms jo sememoms atsirado nauji žodžiai. Pavyzdžiu iš lietuvių tarmių imkime Dusetų apylinkių šnektą: čia balt. **uēdera-*, išlikdamas II-ąja semema (*vėdaras*; tiesa, žmogaus skrandis vadinamas: *vėdarėlis*), neteko I ir III sememos, nes atsirado nauji žodžiai *pilvas* (I semema) ir *skilvys* (III semema). Žodis lie. *skilvys* resp. *skilvis* (III semema) laikytinas senesniu už lie. *pilvas* (latviai irgi pažįsta žodį *šķilvis* 'skilvys', bet jie turi ne **pilvs*, o *vēders* 'pilvas!'), o pastarasis – senesniu už lie. *skrañdis* [jis (II semema) nepažįstamas ne tik latviams, bet ir daugeliui lie. šnektų!]. Iš čia išplaukia, kad ryt. balt. tarmėse žodžio balt. **uēdera* – reikšmė siaurėti pradėjo ne nuo kurios kitos jo sememos (t. y. ne nuo I ar II), o nuo III-iosios – nuo to, kad pirmiausia būtent pastarajai sememai atsirado atskiras naujas žodis. Galima spėti, kad panašūs dalykai atsitiko ir vak. balt. tarmėse: žodžio balt. **uēdera-* reikšmė prūsuose (ši žodį išlaikiusiuose I-ąja ir II-ąja semema!) siaurėjo nuo to, kad jo III sememai atsirado atskiras naujas žodis, kuriuo, matyt, ir laikytinas pr. *drastus* (E 130). Kitaip sakant, tiesioginė žodžio pr. *drastus* reikšmė buvo 'skilvys' (paukščio), šalia kurios nesunkiai galėjo atsirasti ir šalutinė reikšmė 'gūžys, Kropf'. Iš 'skilvys, gūžys' lengvai išriedėjo 'prikimštas skilvys, gūžys' → 'storas skilvys, gūžys' → 'storas paukščio pilvas' ir pagaliau – ekspresyvi reikšmė 'storas pilvas', atsiradusi minėtą reikšmę perkeliant nuo paukščio į gyvulį ar žmogų. Dėl visa to plg. lie. pasakymus: žąsysis pririję – jų *skilviai* teip prikimšti, kad net *pilvai* žemė eina (Dusetos), anties *skilvys* prikimštas lig pažiūnių, – anà net nebepaeina (Dusetos), žąsysis teip pririžo, kad net kaklų nebepàsuka (Dusetos). Plg. dar: *prisivalgiau* (*prisikimšau* ir pan.) *kaip žąsīs* (*žąsinas, antis* ir pan.) 'prisivalgiau kiek lenda' (Dusetos), *prisivalgiau* (*prisikimšau* ir pan.) *kaip žąsinas*, – *nebepaliu pilvo panešti* 'prisivalgiau kiek lenda, iki soties' (Dusetos); *vaikai prisivalgę kaip žąsiokai*, – *net nebepajuda* 'vaikai prisivalgę kiek lenda' (Dusetos); lie. palyginimai dėl prisivalgymo 'kiek lenda'

(ne dėl kitokio prisivalgymo!) yra susiję ne su koku nors kitu gyviu, o su žąsimi (žąsinu, antimi ir pan.), plg. kad ir tą: pasakymo *prisivalgiau* (*prisikimšau* ir pan.) *kaip žąsis* (*žąsinas*, *ántis* ir pan.) negalima transformuoti į *prisivalgiau* (*prisikimšau* ir pan.) *kaip arklỹs* (kárvē, kiaūlė ir pan.), — juk pastaruoju atveju turime ne 'prisivalgymą kiek lenda (pripampimą, pilvo išsipūtimą nuo tokio valgymo)', o kitką — 'sugebėjimą daug, gausiai (resp. kitaip) suvalgyti' [t. y. 'arkliškai' (resp. 'karviškai' ir kitaip) suvalgyti].

Žodį pr. *drastus* 'storas pilvas' (= 'prikimštas pilvas') ← 'skilvys' galima interpretuoti **draz-tus* (su **-z-*, asimiliuotu į **-s-* prieš *-t-*) ir sieti su lytimis lie. -la. inf. **draž-ti* 'drožti, lupiti, trinti' resp. praes. **dražia*, kurios pagal lie.-la. praet. **drāžē* (> lie. *dróžė*, la. *drāzu*) vėliau išvirto į lie.-la. inf. **drāž-ti* (= lie. *dróžti*, la. *drāzt*) resp. praes. *drāžia* (= lie. *dróžia*, la. *drāžu*), dėl tokio virtimo plg. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, 351; kad čia būta šaknies lie. -la. **draž-* (su trumpuoju **-ā-*!), apofoniškai rodo ir, pvz., žodis lie. *drėž-enos* 'skutai, čeženos' (LKŽ II² 693) < 'sudrožti, sutrinti dalykai'. Taigi pr. *drastus* = **draz-tus* 'paukščio skilvys' galėjo atsirasti iš 'drožėjo, trynėjo', plg. lie. pasakymus: *skilvỹs* (paukščio) *net akmeniokus sudróžia* (Dusetos), *skilvỹs* (paukščio) *trina, māla, plėšia* (Dusetos) ir pan. Priesagos **-tu-* vedinį pr. **draz-tus* 'drožėjas (drožtuvas), trynėjas (trintuvas)' darybiškai galima palyginti, pvz., su s. ind. *mán-tus* 'patarimas; patarėjas' (: *mán-yate* 'jis galvoja'). Be to, matyt, panašios (į pr. 'skilvį' < 'drožėją') semantinės raidos bus buvęs pats ir lie. *skilvỹs* resp. *skilvis* (= la. *škilvis*), t. y. jis (kurio šaknis vestina iš balt. **skil-ti*, reiškusios ne tik 'skilti', bet, rodos, ir 'skelti'!) galėjo atsirasti iš 'skėlėjo (≈ drožėjo, trynėjo)', dėl jo darybos žr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, 102, Fraenkel, Lit. etym. Wörterbuch, 806 (ir liter.).

Nagrinęjant pr. *drastus* kilmę, pagaliau, atsimintina ir tas, kad ši pr. žodį iki šiol įprasta laikyti neturinčiu etimologijos, — žr. pvz., Trautmann, Die altpreuß. Sprachdenkm., 322 ('unklar'), Endzelīns, Senprūšu valoda, 162 ("bez etimologijas"), Toporov, Прусский язык, I 365 t.

SMULKMENA

As it has been pointed out in our article in „Baltistica“ XIII(2), BPT *pe-nega* should be explained as a partitive form with non-lengthened stem ending. Partitives of such a stem may be also identified in Lithuanian neutrals *nieko bendra*, *be kita ko*, *po visa to*, etc. It seems likely that neutral forms were not inflected at the early stage of Common Baltic and represented the bare stem form of inertive („absolute“) — cf. nom. -acc., dat., part. *a*₂-stem **lapa* (further dat. **lapō* in accordance with dat. *a*₁ **vīrō*), *i*₂-stem **aki* (further gen. **akis* in accordance with fient. („erg.“)-gen. *i*₁ **aveis*). Genitive being of the fientive („ergative“) nature, it was absent in neutral gender and its functions were carried out by partitive. It is the very reason, why the partitive form was later specialized for all kinds of genitive in the East Baltic thematic declension.

L. Palmaitis